นักศึกษาในการเมืองไทย: บทสำรวจเบื้องต้น
Students in Thai Politics: A Preliminary Review

ศุทธิกานต์ มีจั่น[1*]
Suthikarn Meechan[1*]

Received: 17 August 2025 **Revised:** 9 October 2025 **Accepted**: 15 October 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและศึกษาพัฒนาการขององค์ความรู้ว่าด้วยบทบาททางการเมืองของนักศึกษาไทยในแต่ละยุคสมัย โดยใช้การวิจัยเอกสารและการวิเคราะห์เนื้อหาจากผลงานวิชาการที่ได้รับการตีพิมพ์หรือเผยแพร่ระหว่าง พ.ศ. 2517–2568 ผลการศึกษา พบว่า องค์ความรู้ดังกล่าวมีพลวัตสัมพันธ์กับบริบททางการเมืองอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะในช่วงที่นักศึกษาเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง งานวิชาการในระยะต้นมักเน้นการอธิบายเชิงโครงสร้างและการบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ขณะที่งานวิจัยรุ่นหลังขยายกรอบการศึกษาไปสู่ประเด็นสิทธิ ความเสมอภาค อัตลักษณ์ และวัฒนธรรมการเคลื่อนไหวร่วมสมัย ทั้งยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วมของนักศึกษา จากการเคลื่อนไหวแบบมวลชนในทศวรรษ 2510–2520 สู่การจัดตั้งเครือข่ายที่ยืดหยุ่นและพึ่งพาสื่อดิจิทัลในช่วงหลังรัฐประหาร 2557 ความเปลี่ยนแปลงนี้แสดงให้เห็นการปรับตัวของขบวนการนักศึกษาต่อโครงสร้างรัฐ สังคม และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาโดยรวมชี้ว่าองค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นไม่เพียงสะท้อนสถานการณ์ทางการเมืองแต่ละยุคสมัย หากยังถูกหล่อหลอมโดยอำนาจทางการเมืองและเครื่องมือการสื่อสารใหม่ ๆ อีกด้วย นอกจากนี้ แนวโน้มล่าสุดยังสะท้อนการบูรณาการแนวคิดจากรัฐศาสตร์ สื่อสารมวลชน สังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์การเมือง เพื่ออธิบายบทบาทนักศึกษาในกระบวนการประชาธิปไตยไทยอย่างรอบด้านและร่วมสมัย

คำสำคัญ: นักศึกษา, การเมืองไทย, ขบวนการเคลื่อนไหวของเยาวชน, การเคลื่อนไหวของนักศึกษา

Abstract

This study aims to explore and examine the development of scholarly knowledge on the political roles of Thai students across different periods. It employs documentary research and content analysis of academic works published or disseminated between 1974 and 2025. Findings reveal a close link between political dynamics and the production of academic

[1] รองศาสตราจารย์, สาขารัฐศาสตร์, วิทยาลัยการเมืองการปกครอง, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
[1] Associate Professor in Political Science, College of Politics and Governance, Mahasarakham University
* Corresponding author: Suthikarn Meechan, Email: suthikarn.m@msu.ac.th

knowledge, especially during periods when students became prominent political actors. Early scholarship emphasized structural analyses and the documentation of major events, whereas recent research has expanded to address rights, identity, equality, and cultural dimensions of activism. This shift mirrors a transformation in student engagement, from mass mobilizations in the 1970s to flexible, networked activism increasingly mediated by digital technologies after 2014. The study demonstrates that power configurations, societal contexts, and modes of communication not only reflect political events but also shape academic knowledge. Contemporary trends highlight an interdisciplinary approach, integrating political science, media studies, sociology, and political economy, offering a comprehensive understanding of student movements and their contributions to the evolving democratic landscape in Thailand.

Keywords: Students, Thai Politics, Youth Movements, Student Activism

บทนำ

นักศึกษาไทยถือเป็น “ตัวแสดงทางการเมือง” ที่มีบทบาทสำคัญและต่อเนื่องในประวัติศาสตร์การเมืองไทย พวกเขามิใช่เพียงกลุ่มทางสังคม หากแต่เป็นพลังขับเคลื่อนที่ปรากฏขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงไทางการเมือง โดยมักทำหน้าที่ทั้งในฐานะ “สัญลักษณ์แห่งความหวัง” และเป็น “บททดสอบ” ต่อโครงสร้างทางการเมืองในการรองรับแรงกดดันจากคนรุ่นใหม่

ตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา นักศึกษาได้มีบทบาทในเหตุการณ์สำคัญ เช่น 14 ตุลาคม 2516 การโค่นล้มเผด็จการทหาร พฤษภาทมิฬ 2535 การต่อต้านการสืบทอดอำนาจของผู้นำทหาร ตลอดจนการผลักดันรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 บทบาทดังกล่าวยังดำเนินต่อเนื่องในการต่อต้านรัฐประหาร พ.ศ. 2557 และขยายกว้างขึ้นหลังปี พ.ศ. 2563 ภายหลังการยุบพรรคอนาคตใหม่ จนเกิดการประท้วงขนาดใหญ่และการเคลื่อนไหวของเยาวชนที่หลากหลาย ทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและโรงเรียน จนกลายเป็นขบวนการเยาวชนที่ใหญ่ที่สุดนับตั้งแต่ยุคเดือนตุลาดังเห็นได้จากการเกิดขึ้นของกลุ่มกิจกรรมหรือการรณรงค์ที่หลากหลาย อาทิ แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม นักเรียนเลว และพันธมิตรชานม เป็นต้น (Lertchoosakul, 2022; อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ, 2565)

พลวัตเหล่านี้สะท้อนว่า บทบาทของนักศึกษาในพื้นที่การเมืองไทยไม่เคยหยุดนิ่งหากปรับเปลี่ยนตามบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยได้รับอิทธิพลจากทั้งปัจจัยเอื้ออำนวย เช่น โอกาสทางการเมืองและเทคโนโลยีการสื่อสาร และปัจจัยจูงใจ เช่น ความไม่พอใจต่อความเหลื่อมล้ำหรือการละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ด้วยเหตุนี้ บทความวิจัยนี้จึงมุ่งสำรวจและสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “นักศึกษากับการเมืองไทย” เพื่อตอบคำถามหลักว่า การศึกษาเรื่องนักศึกษาในการเมืองไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในแต่ละยุคสมัย และปัจจัยใดที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมและการแสดงบทบาททางการเมืองของนักศึกษาผ่านการศึกษาที่ผ่านมา ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การระบุสถานะองค์ความรู้ ประเด็นปัญหา และการพัฒนาโจทย์และเครื่องมือในการวิจัยที่ควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต

วัตถุประสงค์

เพื่อสำรวจและศึกษาพัฒนาการขององค์ความรู้ว่าด้วยบทบาททางการเมืองของนักศึกษาไทยในแต่ละยุคสมัย

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นการสำรวจเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานักศึกษาในการเมืองไทยตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2568) ครอบคลุมรายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ หนังสือ และเอกสารเผยแพร่รูปแบบต่าง ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่ได้รับการตีพิมพ์หรือเผยแพร่ระหว่าง พ.ศ. 2517–2568 รวมทั้งสิ้น 91 รายการ (ดังตารางที่ 1) ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา เพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อระบุพัฒนาการประเด็นถกเถียง และแนวทางวิธีวิทยาของงานศึกษาที่ผ่านมา ทั้งนี้ เอกสารที่ใช้สามารถจำแนกออกเป็นสามกลุ่มหลัก ได้แก่

(1) แหล่งข้อมูลภาษาไทย เช่น หนังสือ บทความวารสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย เอกสารการประชุมวิชาการ และสิ่งพิมพ์เผยแพร่อื่น ๆ

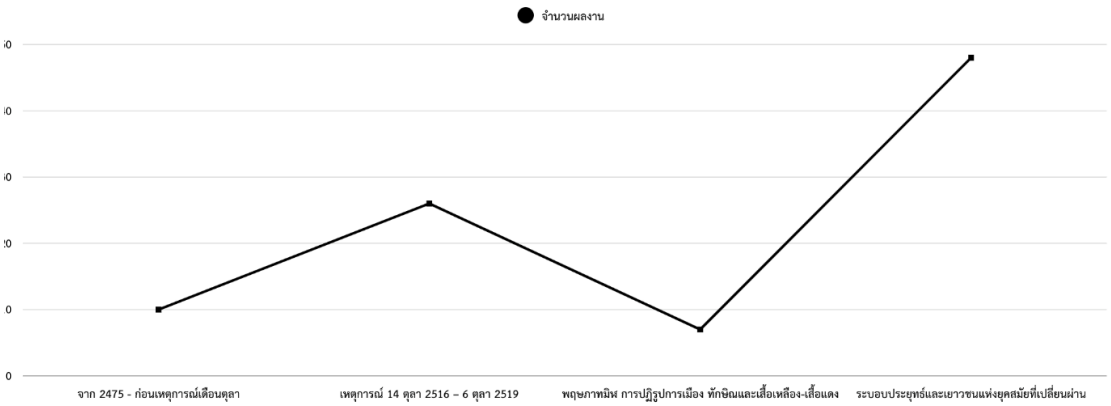
(2) แหล่งข้อมูลภาษาอังกฤษ ได้แก่ หนังสือ บทความวิชาการที่ผ่านการประเมิน (peer-reviewed) วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย บทความในหนังสือ และบทความออนไลน์ และ

(3) ข้อมูลออนไลน์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น บทความจากฐานข้อมูลหรือสารานุกรมออนไลน์ ข่าว บทวิเคราะห์ บทความเชิงความคิดตลอดจนรายงานออนไลน์จากองค์กรวิชาการและภาคประชาสังคม

ทั้งนี้ ยังได้มีการสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสริมการอธิบายเชิงทฤษฎีและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่สัมพันธ์กับประเด็นการศึกษา

ตารางที่ 1 จำนวนผลงานเกี่ยวกับนักศึกษาในการเมืองไทยจำแนกรายปี

ปีที่เผยแพร่	จำนวนผลงาน	ปีที่เผยแพร่	จำนวนผลงาน
2517	3	2551	1
2522	1	2552	1
2527	1	2555	1
2528	2	2556	1
2529	1	2558	4
2530	2	2559	6
2531	1	2560	3
2532	1	2561	4
2541	2	2562	5
2544	2	2563	6
2545	1	2564	9
2546	4	2565	8
2547	2	2566	6
2550	1	2567	8
		2568	4

ภาพที่ 1 จำนวนผลงานเกี่ยวกับนักศึกษาในการเมืองไทยจำแนกตามยุคสมัยของประเด็นการศึกษา

ผลการศึกษา

การศึกษานี้ได้จำแนกผลงานที่ว่าด้วย “นักศึกษาในการเมืองไทย” แบ่งออกเป็น 4 ยุคสมัย โดยอิงตามเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญในแต่ละช่วงเวลา

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ในช่วงแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และการก่อตั้งสถาบันอุดมศึกษา ผลงานวิชาการที่มุ่งศึกษา “นักศึกษาในการเมือง” มีจำนวนค่อนข้างจำกัด พบเพียง 10 เรื่องเท่านั้น แม้จะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองไทย แต่ยังไม่เป็นประเด็นที่นักวิชาการให้ความสนใจอย่างแพร่หลายและบทบาทของนักศึกษาในการเมืองไทยในช่วงเวลานั้นยังไม่เป็นหัวข้อที่ได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง กระทั่งเหตุการณ์การประท้วงการเลือกตั้ง พ.ศ. 2500 ที่นักศึกษาและประชาชนออกมาแสดงพลังต่อต้านความไม่ชอบธรรมของการเลือกตั้ง ได้กลายเป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้บทบาททางการเมืองของนักศึกษาเริ่มเป็นที่จับตามองมากขึ้น (ศิลปวัฒนธรรม, 2565)

เมื่อถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519 จำนวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับบทบาทนักศึกษาเพิ่มสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดดเป็นถึง 26 เรื่อง สะท้อนว่านักศึกษาในยุคนั้นได้กลายเป็นกลุ่มการเมืองสำคัญที่สร้างแรงกระเพื่อมต่อสังคมและรัฐ จนได้รับความสนใจในการศึกษาวิเคราะห์ และถอดบทเรียนอย่างจริงจัง เนื่องจากนักศึกษามีบทบาทโดดเด่นและเป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองสำคัญ

ตรงกันข้าม ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ การปฏิรูปการเมือง และความขัดแย้งเสื้อเหลือง–เสื้อแดง ผลงานวิชาการที่มุ่งวิเคราะห์บทบาทนักศึกษาโดยตรงกลับลดลงเหลือเพียง 7 เรื่อง ทั้งที่เป็นยุคที่เต็มไปด้วยการเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งทางการเมือง สะท้อนให้เห็นว่านักวิชาการส่วนใหญ่หันไปให้ความสำคัญกับการศึกษาพรรคการเมือง โครงสร้างอำนาจ ความขัดแย้งและกระบวนการปฏิรูปมากกว่าการวิเคราะห์กลุ่มนักศึกษา

อย่างไรก็ดี บทบาทของนักศึกษาในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวของ ชนชั้นกลางในเมือง ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการต่อต้านการสืบทอดอำนาจของกองทัพ การเคลื่อนไหวนี้ไม่ได้มีนักศึกษาเป็นแกนนำที่โดดเด่นและเป็นอิสระเหมือนเช่นใน

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งเป็นช่วงที่นักศึกษาคือศูนย์กลางของขบวนการอย่างแท้จริง การมีตัวแสดงหลักอื่น ๆ เข้ามามีบทบาทสำคัญ ทำให้ความสนใจของงานวิชาการย้ายไปที่ประเด็นที่กว้างขึ้น เช่น การเมืองภาคประชาชน การปฏิรูปการเมือง หรือบทบาทของชนชั้นกลาง

ประกอบกับด้วยบริบททางการเมืองที่ซับซ้อน เหตุการณ์พฤษภาทมิฬไม่ได้จบลงด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่พลิกฟ้าคว่ำแผ่นดินเหมือนเดือนตุลา แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้เพื่อการปฏิรูปและสร้างรัฐธรรมนูญใหม่ นักวิชาการจึงหันไปให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจทางการเมือง พรรคการเมือง และกระบวนการปฏิรูป เพื่อทำความเข้าใจกับภูมิทัศน์ทางการเมืองใหม่มากกว่าการเจาะลึกที่บทบาทของกลุ่มตัวแสดงใดตัวแสดงหนึ่งโดยเฉพาะ

อย่างไรก็ตาม หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2549 การรัฐประหารอีกครั้งใน พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่ช่วง พ.ศ. 2563–2564 ความสนใจในประเด็น “นักศึกษาและเยาวชนในการเมือง” ได้กลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง งานวิชาการเพิ่มขึ้นสูงที่สุด 48 เรื่อง แสดงให้เห็นถึงการฟื้นตัวและการกลับมามีบทบาทอย่างสำคัญของเยาวชนในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทั้งในบริบทของระบอบการปกครองและการเปลี่ยนผ่านทางสังคมการเมืองในรัชสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 – ก่อนเหตุการณ์เดือนตุลา

ลักษณะสำคัญขององค์ความรู้ด้านการศึกษานักศึกษาในการเมืองไทย คือ ความหลากหลายของมิติการศึกษา งานจำนวนหนึ่งมิได้มองบทบาทนักศึกษาเฉพาะในเชิงการเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยตรง แต่ได้ขยายกรอบการวิเคราะห์ไปสู่มิติอื่น ๆ เช่น ศาสนา วัฒนธรรม วรรณกรรม อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ตลอดจนความทรงจำส่วนบุคคล ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่านักศึกษาไม่ใช่เพียงตัวแสดงทางการเมืองเท่านั้น หากยังเป็นองค์ประกอบในกระบวนการสร้างความหมายทางสังคมที่กว้างขึ้น อีกประเด็นที่สะท้อนพัฒนาการทางวิชาการ คือ การเปลี่ยนผ่านจากการบันทึกเชิงประสบการณ์ส่วนตัวและความทรงจำเกี่ยวกับพัฒนาการและบทบาทของขบวนการนักศึกษายุคถนอม–ประภาส (จรัล ดิษฐาอภิชัย, 2546) ไปสู่การวิเคราะห์เชิงวิชาการที่อาศัยแนวคิดเรื่อง ราชาชาตินิยม ประชาธิปไตยและเครือข่ายวาทกรรม โดยอาศัยการศึกษาเชิงการเมืองวัฒนธรรม (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2545) อันเป็นการยกระดับจาก “เสียงเล่า” ไปสู่ “การตีความ” ในทางวิชาการ รวมทั้งการศึกษาภาพลักษณ์และการรับรู้ขบวนการนักศึกษาในนวนิยายไทย (สิริวิทย์ สุขกันต์, 2550) แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงวัฒนธรรม–การเมือง

ในอีกมิติหนึ่ง งานศึกษาหลายชิ้นได้เลือกเจาะลึกพื้นที่เฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะสถาบัน ซึ่งสะท้อนความพยายามในการทำความเข้าใจพลวัตของนักศึกษาในบริบทที่แตกต่างกัน อาทิ การเรียนรู้ทางการเมืองในแนวทางประชาธิปไตยของนักเรียนนายร้อยทหารบก (ไสว จันทรุจิรากร, 2532) การศึกษาการเคลื่อนไหวของนักศึกษามลายูปาตานีในบริบทการเมืองระดับชาติและท้องถิ่น (อารีเพ็ญ อุตรสินธุ์, 2558) หรือการศึกษากรณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับขบวนการนิสิตนักศึกษา ก่อน 6 ตุลา 2519 (ธนวัฒน์ แกล้วกล้า, 2566) ที่แสดงให้เห็นว่าความเป็น “นักศึกษา” มิได้เป็นประสบการณ์สากล หากแต่ถูกกำหนดโดยบริบทเฉพาะของสถาบันการศึกษา และภูมิภาค นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มของการทบทวนและการขยายความรู้ที่มีอยู่เดิม เช่น การที่ประจักษ์ ก้องกีรติ (2545; 2556) ได้นำวิทยานิพนธ์มาตีพิมพ์ใหม่โดย

เพิ่มข้อมูลเชิงวิเคราะห์และหลักฐานใหม่ เพื่ออธิบายความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของปัญญาชนและนักศึกษา ตลอดจนการนำผลงานของ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2564) ที่ได้วิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์การเมืองของขบวนการนักศึกษาในยุคปลาย ก่อนและหลัง 14 ตุลา มาเผยแพร่อีกครั้ง แสดงให้เห็นถึงพลวัตขององค์ความรู้ที่มิได้หยุดนิ่ง หากแต่เปิดกว้างให้เกิดการต่อยอดและการอภิปรายอย่างต่อเนื่อง

เหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 – 6 ตุลา 2519

ในช่วงปี พ.ศ. 2516–2519 ซึ่งถือเป็นห้วงเวลาสำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองไทย งานวิชาการที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษาและการเมืองได้พัฒนาขึ้นอย่างหลากหลาย ทั้งในมิติประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม งานวิจัยเหล่านี้มิได้ทำหน้าที่เพียงสะท้อนเหตุการณ์เชิงประจักษ์เท่านั้น แต่ยังเปิดพื้นที่สำหรับการตีความบทบาทของนักศึกษาในฐานะพลังทางสังคมที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม โดยสามารถจำแนกงานวิชาการออกเป็นสามกลุ่มหลัก ซึ่งสะท้อนพัฒนาการขององค์ความรู้และกรอบแนวคิดในยุคเดือนตุลาได้อย่างชัดเจน และยังแสดงให้เห็นการสืบต่อแนวคิดระหว่างนักวิชาการรุ่นก่อนและรุ่นหลัง

กลุ่มที่ 1 คือ งานเชิงประวัติศาสตร์และเหตุการณ์สำคัญ ซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานข้อมูลและบันทึกความทรงจำของสังคม งานในกลุ่มนี้รวบรวมเหตุการณ์และประสบการณ์ตรงของผู้มีส่วนร่วม เช่น เอกสารของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (2517) เป็นงานที่รวบรวมข้อมูลเหตุการณ์การต่อสู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญของนักศึกษาและประชาชนในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาลทหารของจอมพล ถนอม กิตติขจร ในขณะที่บันทึกของสุรชาติ บำรุงสุข (2564) ถ่ายทอดประสบการณ์ตรงตั้งแต่ก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงช่วงเวลาที่ถูกจำคุกในเรือนจำบางขวาง เช่นเดียวกับกลุ่มเนติธรรม (2522) เป็นการรวบรวมประสบการณ์และเสียงสะท้อนของผู้ถูกจับกุมในเหตุการณ์ 6 ตุลา นอกจากนี้ งานของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (2541) ยังวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างสองเหตุการณ์ใหญ่ ซึ่งชี้ให้เห็นว่างานบันทึกเหตุการณ์มิได้เป็นเพียงการสะท้อนภาพเหตุการณ์ แต่ยังเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมทางการเมืองไทย การสังเคราะห์ระหว่างเอกสารเชิงประจักษ์และการวิเคราะห์โครงสร้างนี้ทำให้สามารถเชื่อมโยงเหตุการณ์เดือนตุลากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างเป็นระบบ และวางรากฐานให้เกิดการวิจัยเชิงทฤษฎีในเวลาต่อมา

จากการบันทึกและสร้างความทรงจำเหล่านี้ จึงเกิดงานวิจัยกลุ่มที่สอง ซึ่งขยายจากการสะสมข้อมูลไปสู่การวิเคราะห์เชิงทฤษฎีและการตีความเชิงโครงสร้าง

กลุ่มที่สองคือ วิทยานิพนธ์และงานวิชาการเฉพาะด้าน ซึ่งพัฒนาต่อยอดจากการบันทึกเชิงประสบการณ์ไปสู่การวิเคราะห์เชิงทฤษฎี งานในกลุ่มนี้นำกรอบคิดจากรัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมมาใช้ศึกษา บทบาท อุดมการณ์ และการเคลื่อนไหวของนักศึกษา โดยฉันทนา ธัญญะเศรษฐ์ (2530) วิเคราะห์บทบาทนักศึกษาในการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างเป็นระบบ ขณะที่จรูญลักษณ์ สุวรรณภูสิทธิ์ (2531) ใช้บทเพลงเพื่อชีวิตเป็นสื่อสะท้อนอุดมการณ์และความคิดทางการเมืองของนักศึกษา ทั้งนี้ การศึกษาเชิงพื้นที่ เช่น พระมหาภคิน หนูปัทยา (2563) วิเคราะห์การรับรู้ของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ต่อเหตุการณ์ “ถังแดง” ซึ่งสะท้อนความรุนแรงที่รัฐกระทำต่อประชาชน ขณะเดียวกันการศึกษาย้อนกลับไปยังช่วงเหตุการณ์เดือนตุลา โดยจันทนา ไชยนาเคนทร์ (2565) ชี้ให้เห็นถึงการ

หันเหทางอุดมการณ์ของนักศึกษาไปสู่สังคมนิยม ทั้งสองกรณีนี้ชี้ว่า การวิเคราะห์เชิงทฤษฎีสามารถสะท้อนพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการศึกษาเหตุการณ์เชิงประจักษ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การผสมผสานมุมมองเชิงทฤษฎีและเชิงประสบการณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นพัฒนาการขององค์ความรู้ที่ก้าวจากการจดจำเหตุการณ์ไปสู่การตีความในมิติที่ซับซ้อน ครอบคลุมศิลปะ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และพื้นที่ทางสังคม

กลุ่มสุดท้ายคือ ผลงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเปิดพื้นที่การตีความเชิงกว้างและเชิงวาทกรรม งานของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544) นำเสนอการอ่านประวัติศาสตร์เดือนตุลาในมุมมองใหม่ ซึ่งท้าทายวิธีการอธิบายแบบประวัติศาสตร์กระแสหลัก ในทำนองเดียวกัน ข้อเขียนเพื่อการวิวาทะของเกษียร เตชะพีระ (2527) อธิบายถึงพัฒนาการทางความคิดของขบวนการนักศึกษาไทยในทศวรรษหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ขยายมิติการตีความไปสู่ความเข้าใจด้านอุดมการณ์และพลวัตทางสังคม

เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (2559) วิเคราะห์เหตุการณ์รัฐประหาร 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จากมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรม โดยชี้ให้เห็นว่าชนชั้นนำและคนชั้นกลางรับรู้ภัยคุกคามจากการเมืองแบบเลือกตั้งที่เปิดโอกาสให้นักศึกษาที่มีอุดมการณ์ไม่สอดคล้องกับชนชั้นนำเข้ามามีบทบาท ซึ่งการวิเคราะห์นี้สอดคล้องกับแนวคิดเชิงวาทกรรมที่สะท้อนความตึงเครียดระหว่างนักศึกษาและชนชั้นนำ ในขณะที่ธิกานต์ ศรีนารา (2555; 2562) อธิบายถึง ความขัดแย้งทางความคิดภายในขบวนการคอมมิวนิสต์ไทย ในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งมีนักศึกษาและปัญญาชนจำนวนมากเข้าร่วมการต่อสู้ด้วยอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยเป็นช่วงรอยต่อก่อนที่ พคท. จะเสื่อมสลายลง ในทำนองเดียวกัน งานทางวรรณกรรมและศิลปะ เช่น วริศรา อนันตโท (2547) และนันทวัลย์ สุนทรภาระสถิตย์ (2547) แสดงให้เห็นว่าการสื่อสารผ่านวรรณกรรมและกวีนิพนธ์เป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างความทรงจำและสื่อสารการเมือง ขณะเดียวกัน ชัยชาญ ปรางค์ประทานพร (2567) ศึกษาความพยายามในการปฏิรูปการศึกษาจากระดับล่างของครูในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และวิเคราะห์สาเหตุของความล้มเหลว ทำให้เห็นว่าตัวแสดงทางการเมืองไม่ได้จำกัดอยู่เพียงนักศึกษา แต่ยังรวมถึงผู้ปฏิบัติระดับชุมชนและการศึกษา

ต่อเนื่องไปยังมิติระหว่างประเทศ การศึกษาโดย Zimmerman (1974) วิเคราะห์ผลกระทบของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ต่อระบบการเมืองไทย ขณะที่ Darling (1974) ศึกษาบทบาทนักศึกษาไทยในการประท้วงต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง งานทั้งสองเรื่องยืนยันว่าเหตุการณ์เดือนตุลาไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ภายในประเทศ แต่ยังเชื่อมโยงกับพลวัตทางการเมืองและสังคมในระดับนานาชาติ

โดยสรุป งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับยุคเดือนตุลาสะท้อนให้เห็น “พลวัตขององค์ความรู้” ที่เคลื่อนจากการบันทึกและสร้างความทรงจำสู่การวิเคราะห์เชิงลึกด้วยทฤษฎีและมิติทางสังคมวัฒนธรรม จนถึงการตีความใหม่ผ่านวรรณกรรม ศิลปะ และการศึกษาวาทกรรม ขบวนการนักศึกษาในช่วงปี 2516–2519 จึงมิได้ถูกจดจำเพียงในฐานะการต่อสู้ทางการเมืองเท่านั้น และในขณะเดียวกันสะท้อนให้เห็นถึงการก่อร่างทุนทางปัญญาอันสำคัญ ซึ่งยังคงส่งอิทธิพลต่อการศึกษาและการเคลื่อนไหวของนักศึกษาไทยในยุคถัดมา

พฤษภาทมิฬ การปฏิรูปการเมือง ทักษิณ และเสื้อเหลือง-เสื้อแดง

หลังการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 การเมืองไทยเข้าสู่ช่วงวิกฤตเมื่อ พล.อ. สุจินดา

คราประยูร ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีโดยไม่ผ่านการเลือกตั้ง ซึ่งนำไปสู่การประท้วงจากประชาชน นักศึกษา และชนชั้นกลางอย่างกว้างขวาง เหตุการณ์ปะทะกันในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 หรือที่เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” แม้จะจบลงด้วยการปราบปรามที่รุนแรง แต่ได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการเมืองอย่างจริงจังในเวลาต่อมา นำไปสู่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 หรือ “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” อย่างไรก็ตาม การเมืองไทยยังคงเผชิญความซับซ้อนมากขึ้นเมื่อการเมืองแบบใหม่นำโดยพรรคไทยรักไทยเข้ามามีอิทธิพล ทำให้เกิดความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์ระหว่างกลุ่มเสื้อเหลืองและเสื้อแดง ซึ่งเป็นรากฐานของความขัดแย้งทางการเมืองในระยะยาว (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2564)

ในด้านบทบาทที่เปลี่ยนไปของนักศึกษา กล่าวได้ว่า ช่วงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ นักศึกษามีบทบาทสำคัญในฐานะแกนนำหลักร่วมกับภาคประชาชนในการประท้วงต่อต้านอำนาจที่ไม่ชอบธรรม พวกเขาใช้สื่อสิ่งพิมพ์และเวทีสาธารณะในการระดมพลและสื่อสาร แม้จะต้องแลกมาด้วยความสูญเสีย แต่ก็เป็นพลังที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม บทบาทของนักศึกษาเริ่มปรับเปลี่ยนไปในช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ การเคลื่อนไหวมีลักษณะเป็นกลุ่มย่อยและเน้นบทบาทเชิงวิชาการเพื่อสนับสนุนการปฏิรูปการเมืองมากกว่าการเป็นแกนนำมวลชนโดยตรง ซึ่งสะท้อนการปรับตัวของขบวนการนักศึกษาให้เข้ากับบริบททางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย

ในยุครัฐบาลทักษิณ และช่วงความขัดแย้งระหว่างเสื้อเหลือง–เสื้อแดง นักศึกษาไม่ได้เป็นผู้นำการเคลื่อนไหวอย่างชัดเจน แต่มีบทบาทในการเข้าร่วมและสนับสนุนกลุ่มการเมืองที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของตนเอง การเคลื่อนไหวเริ่มใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือหลักในการเผยแพร่ข้อมูล สร้างวาทกรรม และระดมผู้สนับสนุน ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากการเป็นแกนนำมวลชนไปสู่บทบาทการเป็นเครือข่ายผู้มีส่วนร่วมในการสื่อสารทางการเมืองของยุคใหม่ (Sinpeng, 2021a) และด้วยบริบททางการเมืองที่ซับซ้อนและการเติบโตของสื่อดิจิทัล บทบาทนักศึกษาในยุคหลังไม่ได้จำกัดเพียงการประท้วงหรือเคลื่อนไหวบนท้องถนน แต่ขยายไปสู่การสร้างและเผยแพร่วาทกรรมทางการเมืองผ่านสื่อออนไลน์ การวิเคราะห์บทบาทนักศึกษาในยุคนี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งมิติการเคลื่อนไหวทางสังคมและการสื่อสาร ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับสื่อและการเมืองยุคเสื้อสีเหลือง-เสื้อสีแดง งานวิชาการเกี่ยวกับบทบาทนักศึกษากับการเมืองไทยตั้งแต่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ การปฏิรูปการเมือง จนถึงความขัดแย้งเสื้อเหลือง–เสื้อแดง แสดงให้เห็นความหลากหลายทั้งด้านประเด็นศึกษา เนื้อหา และระเบียบวิธีวิจัย งานศึกษาเหล่านี้ครอบคลุมตั้งแต่การวิเคราะห์กระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองในเยาวชน การติดตามเส้นทางบุคคลสำคัญที่มีบทบาททางการเมือง ไปจนถึงการสำรวจการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในเหตุการณ์ร่วมสมัย งานวิจัยชี้ว่าบทบาทของนักศึกษาได้เปลี่ยนจากแกนนำการเคลื่อนไหวในยุคพฤษภาทมิฬไปสู่ผู้มีส่วนร่วมผ่านเครือข่ายออนไลน์ในยุคความขัดแย้งของกลุ่มสีเสื้อ

งานวิชาการในช่วงเวลานี้จึงสะท้อนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเน้นการศึกษาที่แตกต่างจากยุคก่อนหน้า ตัวอย่างเช่น แถมสิน รัตนพันธุ์ (2546) ศึกษาการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของศิษย์เก่าโรงเรียนอำนวยศิลป์รุ่น “ลมหวน” ซึ่งแสดงให้เห็นการสร้างผู้นำและการมีส่วนร่วมเชิงโครงสร้าง ขณะที่ในยุครัฐบาลทักษิณและความขัดแย้งของกลุ่มเสื้อเหลือง-เสื้อแดง อิทธิพล

โคตะมี (2560) ศึกษาการใช้ภาษาและวาทกรรมเพื่อสร้างความชอบธรรมและเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง เช่น การใช้คำว่า “ระบอบทักษิณ” หรือ “ไพร่–อำมาตย์” เพื่อระดมมวลชน นอกจากนี้ อัมฤตา สารธิวงค์ (2552) ยังสะท้อนให้เห็นว่านักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในฐานะกลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจจำกัดในบทบาทของตนเองในการแสดงออกทางการเมืองหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 งานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทของนักศึกษาได้เปลี่ยนจากแกนนำการเคลื่อนไหวไปสู่ผู้มีส่วนร่วมผ่านเครือข่ายออนไลน์ในยุคความขัดแย้งของกลุ่มเสื้อสีเสื้อเหลือง-แดง

กล่าวได้ว่า การศึกษาบทบาทนักศึกษาในช่วงเวลานี้ยังสะท้อนพัฒนาการของระเบียบวิธีวิจัยที่หลากหลายขึ้น งานวิจัยหลายชิ้นใช้ระเบียบวิธีเชิงสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น งานของโกวิทย์ คุณรัตน์ (2541) ศึกษากระบวนการปลูกฝังความรู้ ทัศนคติ และค่านิยมทางการเมืองให้กับนักเรียนในเมืองและชนบท ในขณะที่งานวิเคราะห์เนื้อหาและแนวคิดเชิงคุณภาพ เช่น งานของนฤมล นิ่มนวล (2559) พบว่าเนื้อหาในแบบเรียนมีแนวโน้มสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการปกครองในขณะนั้น และพยายามสอดแทรกหลักการประชาธิปไตยแม้อยู่ในยุคเผด็จการ

อีกทั้ง การศึกษานักศึกษากับการเมืองไทยในช่วงพฤษภาทมิฬถึงยุคสีเสื้อมีความหลากหลายทางระเบียบวิธีมากขึ้น โดยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ แต่ขยายไปสู่การวิจัยเชิงสำรวจ การวิเคราะห์เนื้อหา และการวิเคราะห์แนวคิดเชิงลึก ซึ่งทำให้สามารถตอบโจทย์การวิจัยที่ซับซ้อนและสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมไทยในยุคสมัยนั้นได้อย่างรอบด้าน

ระบอบประยุทธ์และเยาวชนแห่งยุคสมัยที่เปลี่ยนผ่าน

การเมืองไทยหลังการรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ในปี 2557 ดำเนินอยู่ภายใต้โครงสร้างที่ออกแบบมาเพื่อสืบทอดอำนาจของกองทัพ หรือที่เรียกว่า “ระบอบประยุทธ์” (Kongkirati & Kanchoochat, 2018) แม้จะมีการเลือกตั้งในปี 2562 แต่กลไกที่ไม่เป็นกลางและไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในหมู่เยาวชนรุ่นใหม่ เยาวชนจำนวนมากเลือกใช้พื้นที่ทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการผ่านโลกออนไลน์และวัฒนธรรมร่วมสมัย เช่น แฟนด้อม เพลง การ์ตูน หรือมีม เพื่อแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ทางการเมือง จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นจากการยุบพรรคอนาคตใหม่ในต้นปี 2563 ซึ่งทำให้เยาวชนก้าวจากโลกออนไลน์สู่การชุมนุมในพื้นที่สาธารณะ การประท้วงในมหาวิทยาลัยและโรงเรียนแพร่กระจายไปทั่วประเทศพร้อมข้อเรียกร้องทางการเมืองที่ท้าทายโครงสร้างอำนาจรัฐอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นอย่างชัดเจนมาก่อนในสังคมไทย

เยาวชนรุ่นใหม่จำนวนมากเลือกใช้พื้นที่ทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการ ผ่านโลกออนไลน์และวัฒนธรรมร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นแฟนด้อม เพลง การ์ตูน หรือมีม เพื่อแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ทางการเมือง การเคลื่อนไหวดังกล่าวไม่เพียงหลีกเลี่ยงการควบคุมจากรัฐเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงความสร้างสรรค์ในการสื่อสารประเด็นที่เข้าถึงคนรุ่นเดียวกันได้อย่างมีพลัง จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นจากการยุบพรรคอนาคตใหม่ในเดือนกุมภาพันธ์ 2563 ซึ่งทำให้เยาวชนเคลื่อนจากโลกออนไลน์สู่การชุมนุมในพื้นที่สาธารณะ การประท้วงในมหาวิทยาลัยและโรงเรียนแพร่กระจายไปทั่วประเทศ พร้อมข้อเรียกร้องทางการเมืองที่ท้าทายโครงสร้างอำนาจรัฐ รวมทั้งการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ในลักษณะที่ไม่เคยเกิดขึ้นอย่างชัดเจนมาก่อนในสังคมไทย

งานวิชาการเกี่ยวกับนักศึกษาและเยาวชนไทยในยุคนี้สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะสำคัญ ดังนี้

(1) ระยะหลังรัฐประหาร คสช. (2557–2560)

งานวิชาการช่วงนี้มุ่งวิเคราะห์ผลกระทบของการรัฐประหารต่อการรับรู้สิทธิและบทบาทของนักศึกษา ตัวอย่างเช่น โศภิต ชีวะพานิชย์ (2558) พบว่าการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคมช่วยขยายการรับรู้เรื่องสิทธิพลเมืองและสิทธิมนุษยชน ขณะที่ Chinudomsub (2017) ชี้ให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยยังคงเป็นพื้นที่สำคัญที่หล่อหลอมความเข้าใจเรื่องชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ นอกจากนี้ สรพงษ์ เกิดแก้ว และวัลลภ รัฐฉัตรานนท์ (2558) พบว่านักเรียนมัธยมมีทัศนคติสนับสนุนประชาธิปไตยสูง แต่การเข้าใจเชิงกระบวนการยังจำกัด

ด้านการใช้สื่อออนไลน์ พุธิตา ชัยอนันต์ (2559) ระบุว่าโลกดิจิทัลเป็นเครื่องมือสำคัญในการระดมทรัพยากรและหลบเลี่ยงการควบคุมจากรัฐ ขณะที่ สงกรานต์ รัตน์พลที (2560) ศึกษากลุ่มดาวดินและพบว่าพวกเขาต้องใช้กิจกรรมเชิงสัญลักษณ์และสื่อออนไลน์เพื่อต่อต้านการคุกคามจากเจ้าหน้าที่ โดยสรุป งานช่วงนี้สะท้อนว่าถึงแม้ว่าการเมืองอยู่ภายใต้บรรยากาศกดดัน นักศึกษาและเยาวชนยังคงแสวงหาช่องทางการมีส่วนร่วมโดยมีสิทธิ ความเสมอภาค และสื่อดิจิทัลเป็นแกนกลางสำคัญ

(2) ระยะก่อนการเลือกตั้งและการฟื้นตัวของขบวนการ (2561–2562)

เมื่อประเทศเข้าสู่กระบวนการเตรียมเลือกตั้ง งานวิจัยเริ่มเน้นไปที่การก่อตัวของขบวนการทางการเมืองและการประกอบสร้างตัวตน เช่น กนกรัตน์ เลิศชูสกุล (2561) วิเคราะห์พัฒนาการของขบวนการนักศึกษาไทยผ่านวงจร “เติบโต–ถดถอย–ฟื้นตัว” อย่างต่อเนื่อง ขณะที่ กรรณิกา วงสีสา (2561) ศึกษาอัตลักษณ์และการประกอบสร้างตัวตนของคนหนุ่มสาวในการเคลื่อนไหว นอกจากนี้ผลงานของ ณพัทธ์ นรังศิยา (2561) ได้วิเคราะห์เส้นทางจากนักกิจกรรมสู่นักการเมืองอาชีพ แสดงให้เห็นพลวัตของการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ขยายออกนอกมหาวิทยาลัย

ชยุตม์ พันธุ์สุวรรณ และสมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2562) เน้นว่าขบวนการ “ประชาธิปไตยใหม่” ผสมผสานการชุมนุมในพื้นที่สาธารณะและการใช้สื่อออนไลน์เพื่อขยายผลการเคลื่อนไหว นักกิจกรรมและกลุ่มกิจกรรมเด่น เช่น พริษฐ์ ชิวารักษ์ เนติวิทย์ โชติภัทร์ไพศาล และกลุ่มนักเรียนเลว ถูกนำมาเป็นกรณีศึกษาถึงเส้นทางการเคลื่อนไหวจากโรงเรียนไปสู่ระดับชาติ (ประถมาภรณ์ ศิริยอด และคณะ, 2562; Phattharathanasut, 2024) งานวิจัยในช่วงนี้จึงสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากการเคลื่อนไหวในรั้วการศึกษาไปสู่การเมืองระดับประเทศ พร้อมทั้งแสดงบทบาทที่เพิ่มขึ้นของพรรคการเมืองในการเปิดพื้นที่ให้คนรุ่นใหม่

(3) ระยะการเคลื่อนไหวของเยาวชน (2563–2564)

การยุบพรรคอนาคตใหม่ในต้นปี 2563 เป็นชนวนสำคัญของการประท้วงของเยาวชน ซึ่งก้าวจากโลกออนไลน์สู่การชุมนุมบนท้องถนน ข้อเรียกร้องหลักคือ การยุบสภา การร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ การเคลื่อนไหวนี้โดดเด่นด้วยการใช้สัญลักษณ์ เช่น “สามนิ้ว” ริบบิ้นขาว และการผสมผสานวัฒนธรรมร่วมสมัยเข้ากับการเมือง

ในช่วงเวลานี้ งานวิชาการที่ศึกษาการเคลื่อนไหวของนักเรียนและนักศึกษาไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น กนกรัตน์ เลิศชูสกุล (2564) วิเคราะห์บทบาทและความขัดแย้งภายในกลุ่ม “โบว์ขาว” ของนักเรียนมัธยม ขณะที่ ชูศักดิ์ บำรุงสุข (2564) ศึกษาการใช้ Twitter เป็นพื้นที่ในการขับเคลื่อนและระดมการสนับสนุน ส่วน Sinpeng (2021b) วิเคราะห์การเคลื่อนไหวผ่าน

แฮชแท็ก (#) บนสื่อสังคมออนไลน์ในบริบทของการประท้วงในประเทศไทย

นอกจากนี้ วรรณวลี มหารงค์ (2564) ชี้ให้เห็นการสร้าง “วัฒนธรรมย่อย” ของขบวนการคณะราษเก็ต ซึ่งผสมผสานการเมืองเข้ากับวัฒนธรรมแฟนด้อม ขณะที่ วุฒิเมศร์ ไกรจริยาเวทย์ (2564) ศึกษากลุ่ม “นักเรียนเลว” ในฐานะตัวอย่างของขบวนการที่มุ่งปฏิรูปการศึกษา

นักวิชาการต่างชาติ เช่น McCargo (2021) มองว่าเยาวชนรุ่น Gen Z มีบทบาทเป็นผู้ท้าทายระเบียบการเมืองเดิม (disruptors) ในการท้าทายความมั่นคงของระบอบอำนาจนิยมไทย ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเยาวชนไม่เพียงเป็นผู้ตาม แต่ยังเป็นผู้สร้างพื้นที่ใหม่ ๆ และกำหนดกรอบการถกเถียงทางการเมืองของสังคมไทย

อย่างไรก็ดี การผลิตผลงานและการสร้างคำอธิบายต่อนักเรียนและนักศึกษาในฐานะเยาวชนยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น Panarat Anamwathana (2025a; 2025b) ชี้ว่านักศึกษาไทยในมหาวิทยาลัยแสดงออกถึงความเป็นพลเมืองผ่านกิจกรรม การรวมกลุ่ม และการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง ในขณะเดียวกันการศึกษาพฤติกรรมการลงคะแนนเสียงพบว่านักศึกษามีแนวโน้มเลือกผู้สมัครหรือพรรคที่สนับสนุนการปฏิรูปและประชาธิปไตยมากกว่าประชากรทั่วไป

Sombatpoonsiri et al. (2025) เน้นย้ำถึงกลยุทธ์รัฐที่ใช้การดำเนินคดีเชิงคุกคามและการโจมตีทางออนไลน์เพื่อลดทอนความน่าเชื่อถือและขัดขวางการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมและนักกิจกรรม ขณะที่ Chachavalpongpun (2025) ชี้ให้เห็นถึงการก่อรูปของการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนรุ่นใหม่ไทยในต่างประเทศ โดยอาศัยสื่อออนไลน์และประสบการณ์การลี้ภัยเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างผลกระทบต่อวาทกรรมและการเมืองไทยโดยรวม

เมื่อพิจารณาภาพรวมของงานวิชาการเกี่ยวกับนักศึกษาและเยาวชนไทยในช่วงปี พ.ศ. 2557–2568 สามระยะสำคัญนี้ชี้ให้เห็นพัฒนาการของการสร้าง “พื้นที่ทางการเมืองใหม่” ที่เชื่อมโยงโลกออนไลน์ วัฒนธรรม และสังคมการเมืองเข้าด้วยกัน ระยะหลังรัฐประหารเน้นการรับรู้สิทธิ ความเหลื่อมล้ำ และการใช้สื่อดิจิทัลภายใต้ข้อจำกัดของรัฐ ระยะเตรียมเลือกตั้งมุ่งศึกษาการประกอบสร้างตัวตน ความเชื่อมโยงกับพรรคการเมือง และการขยายบทบาทนักกิจกรรม ส่วนระยะการเคลื่อนไหวของเยาวชนสะท้อนข้อเรียกร้องเชิงโครงสร้าง การใช้สัญลักษณ์ และการผสานวัฒนธรรมร่วมสมัยเข้ากับการเมือง

สรุปได้ว่า ขบวนการของเยาวชนและนักศึกษาชี้ให้เห็นถึงพลวัตการมีส่วนร่วมทางการเมืองไทยที่ไม่เพียงท้าทายโครงสร้างรัฐที่กดทับ แต่ยังเปิดประเด็นวิจัยร่วมสมัยที่หลากหลาย ครอบคลุมมิติสิทธิ ความเสมอภาค อัตลักษณ์ และพลังการสื่อสารของคนรุ่นใหม่ในสังคมไทย

สรุปและอภิปรายผล

เมื่อวิเคราะห์จำนวนผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาไทยซึ่งตีพิมพ์หรือเผยแพร่ในช่วงปี พ.ศ. 2517 - 2568 จะเห็นภาพรวมที่น่าสนใจซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพลวัตทางการเมืองและการผลิตองค์ความรู้อย่างชัดเจน สามารถจำแนกพัฒนาการนี้ออกเป็นพลวัตทางการเมืองกับการผลิตองค์ความรู้ 3 ระยะ ได้แก่

(1) ระยะเริ่มต้น งานวิจัยยังมีจำนวนไม่มากและเน้นการบันทึกข้อมูลหรือถอดบทเรียนเบื้องต้นจากเหตุการณ์สำคัญอย่าง 14 ตุลาคม 2516

(2) ระยะฟื้นตัวและขยายตัว (2530–2559) ความสนใจเริ่มกลับมาอีกครั้งภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ซึ่งเป็นช่วงที่นักวิชาการ

ขยายขอบเขตการศึกษาสู่ประเด็นวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการตีความบทบาทนักศึกษาในรูปแบบใหม่

(3) ระยะเฟื่องฟู (2560–2568) การเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะในปี 2563–2564 ได้กลายเป็นแรงผลักสำคัญให้งานวิจัยเติบโตอย่างก้าวกระโดด ครอบคลุมทั้งการเมืองของคนรุ่นใหม่ สื่อสังคมออนไลน์ และการต่อสู้เชิงวาทกรรม

ทั้งนี้ หากมองในเชิงการเชื่อมโยงจะพบว่าในแต่ละยุคสมัย องค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นไม่เพียงสะท้อนเหตุการณ์ทางการเมือง แต่ยังถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ตั้งแต่ยุคที่การเมืองถูกจำกัดก่อน 2516 ไปจนถึงยุคดิจิทัลหลังการรัฐประหาร 2557 ความสนใจทางวิชาการจึงเคลื่อนจากการศึกษาเชิงโครงสร้างและประวัติศาสตร์ ไปสู่การพิจารณาประเด็นสิทธิ อัตลักษณ์ และวัฒนธรรมร่วมสมัย

การสำรวจผลงานที่ผ่านมายังพบว่าการศึกษาในประเด็นนักศึกษากับการเมืองมีความหลากหลายด้านระเบียบวิธี ตั้งแต่วิธีเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจพฤติกรรมเลือกตั้งของนักศึกษา ไปจนถึงวิธีเชิงคุณภาพอย่างการสัมภาษณ์เชิงลึก กรณีศึกษา การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ และการเปรียบเทียบข้ามประเทศ ความหลากหลายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการทำความเข้าใจบทบาทนักศึกษาในการเมืองไทยจำเป็นต้องอาศัยการมองหลายมิติ ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เพื่อให้ได้ภาพรวมที่รอบด้านของภูมิทัศน์ทางการเมืองไทยในแต่ละช่วงเวลา

สำหรับทิศทางการวิจัยในอนาคต ข้อเสนอหลักประกอบด้วยการใช้วิธีวิจัยแบบผสมเพื่อเก็บข้อมูลทั้งเชิงกว้างและเชิงลึก การประยุกต์เทคโนโลยีดิจิทัลและการวิเคราะห์ข้อมูลออนไลน์ การศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมและภูมิภาค การติดตามการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว ตลอดจนการเชื่อมโยงปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ยังควรส่งเสริมการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ให้นักศึกษาเป็นหุ้นส่วนในการผลิตความรู้ ขยายการวิเคราะห์ไปสู่ผลกระทบเชิงนโยบาย และบูรณาการทฤษฎีจากหลากหลายสาขาวิชา เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ช่วยอธิบายบทบาทนักศึกษาในฐานะพลังสำคัญของประชาธิปไตยร่วมสมัยได้อย่างครอบคลุมและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง “นักศึกษาในการเมืองไทย: บทสำรวจเบื้องต้น” ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากวิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปี 2567 และได้รับการรับรองการวิจัยในมนุษย์ (แบบยกเว้น) เลขที่ 280-215/2567 จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เอกสารอ้างอิง

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2561). การเติบโต ความถดถอย และการฟื้นตัวขบวนการนักศึกษาไทย. *วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 1(1), 130–177.

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2564). *สงครามเย็น (ใน) ระหว่างโบว์ขาว.* สำนักพิมพ์มติชน.

กรรณิกา วงสีสา. (2561). *กระบวนการประกอบสร้าง "ตัวตน" ของคนหนุ่มสาวร่วมสมัย* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กลุ่มเนติธรรม. (2522). *เราคือผู้บริสุทธิ์.. เสียงจากอดีตจำเลยคดี 6 ตุลาคม* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นฤมิตรการพิมพ์.

เกษียร เตชะพีระ. (2527). ข้อเขียนเพื่อการวิวาทะ: เส้นทางความคิดของขบวนการนักศึกษาไทยในรอบทศวรรษ 14 ตุลาฯ: การปฏิวัติกระบวนทัศน์ 2 ครั้ง. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 3(3), 41–55.

โกวิทย์ คุณรัตน์. (2541). *การกล่อมเกลาทางการเมืองของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในสังคมเมืองและสังคมชนบท: กรณีศึกษาเปรียบเทียบโรงเรียนมงฟอร์ตวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และโรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2564). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย.* สำนักพิมพ์มติชน.

จรัล ดิษฐาอภิชัย. (2546). *ก่อนจะถึง 14 ตุลา: บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับพัฒนาการและบทบาทของขบวนการนักศึกษายุคถนอม-ประภาส.* เมฆขาว.

จรูญลักษณ์ สุวรรณภูสิทธิ์. (2531). *การศึกษาบทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาช่วง 2516-2519* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จันทนา ไชยนาเคนทร์. (2565). *การเข้าสู่ความเป็นสังคมนิยมซ้ายจัดของขบวนการนักศึกษาระหว่าง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 - 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉันทนา ธัญญะเศรษฐ์. (2530). *ขบวนการนักศึกษาไทยกับการพัฒนาประชาธิปไตย* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชยุตม์ พันธุ์สุวรรณ และสมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2562). *วิเคราะห์ขบวนการนักศึกษาไทยในช่วงความขัดแย้งประชาธิปไตยใหม่* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ชัยชาญ ปรางค์ประทานพร. (2567). ครูเคยนำการปฏิรูปการศึกษาจากเบื้องล่างมาแล้วแต่ล้มเหลว: กรณีศึกษาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516. *วารสารครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง*, 1(1), 73–88.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ). (2541). *จาก 14 ถึง 6 ตุลา: ประวัติศาสตร์การเมืองพิสดารของสยามสมัยใหม่.* มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชูศักดิ์ บำรุงสุข. (2564). *สื่อออนไลน์กับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนรุ่นใหม่: การใช้ทวิตเตอร์ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนรุ่นใหม่* [การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ณพัทธ์ นรังศิยา. (2561). *จากนักกิจกรรมนักศึกษา สู่นักการเมือง: การเมืองของการก่อตัวของ "การตอบโต้ในสาธารณะ" พ.ศ. 2556-2562* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แถมสิน รัตนพันธุ์. (2546). *การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของนักเรียนเก่าอำนวยศิลป์ รุ่นลมหวน: 2 นายกรัฐมนตรี 14 รัฐมนตรี* [เอกสารวิชาการส่วนบุคคล, หลักสูตรการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสำหรับนักบริหารระดับสูง รุ่น 7]. สถาบันพระปกเกล้า.

ธนวัฒน์ แกล้วกล้า. (2566). *The rise and decline of student uprising of Chulalongkorn University: จุฬาฯ กับขบวนการนิสิตนักศึกษา ก่อน 6 ตุลา 19* [E-book].

ธิกานต์ ศรีนารา. (2555). *ความคิดทางการเมืองของ "ปัญญาชนฝ่ายค้าน" ภายหลังการตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524–2534* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธิกานต์ ศรีนารา. (2562). *หลัง 6 ตุลาฯ: ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย.* ศยาม.

นฤมล นิ่มนวล. (2559). *การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นันทวัลย์ สุนทรภาระสถิตย์. (2547). *เรื่องสั้นบันทึกเหตุการณ์ทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน. (2559). *บ้านเมืองของเราลงแดง: แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร 6 ตุลาคม* (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, และเกษียร เตชะพีระ, ผู้แปล). สำนักพิมพ์มติชน.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2545). *ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516)* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา.* ฟ้าเดียวกัน.

ประถมาภรณ์ ศิริยอด และคณะ. (2562). นักเรียนขบถสู่นักเคลื่อนไหว: กรณีศึกษาเปรียบเทียบการเคลื่อนไหวทางสังคมของนายพริษฐ์ ชิวารักษ์และนายเนติวิทย์ โชติภัทร์ไพศาล. *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 38(1), 135–154.

พระมหาภคิน หนูปัทยา. (2563). *การรับรู้เหตุการณ์ถังแดงของประชาชนในจังหวัดพัทลุง* [การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พุธิตา ชัยอนันต์. (2559). *พื้นที่ออนไลน์กับการก่อตัวของกลุ่มพลเมืองเน็ต ในยุควิกฤตการณ์การเมืองไทย พ.ศ. 2556-2559* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรรณวลี มหารงค์. (2564). *คณะราษเก็ต: ประชาชนสเก็ตบอร์ดกับขบวนการประชาธิปไตยไทย* [รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลศิลปศาสตรบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วริศรา อนันตโท. (2547). *กวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วุฒิเมศร์ ไกรจริยาเวทย์. (2564). *บทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม "กลุ่มนักเรียนเลว" ในการผลักดันนโยบายด้านการศึกษา* [ปริญญานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย. (2517). *ขบวนการประชาชน ตุลาคม 2516.* กรุงสยามการพิมพ์.

ศิลปวัฒนธรรม. (2565, 3 มีนาคม). *2 มี.ค. 2500 รัฐบาลประกาศภาวะฉุกเฉินฯ นักศึกษา-ประชาชนเดินขบวนประท้วงเลือกตั้งสกปรก.* https://www.silpa-mag.com/history/article_46246

โศภิต ชีวะพานิชย์. (2558). พัฒนาการของสำนึกใน "สิทธิ" จากการเคลื่อนไหวทางสังคมของนักศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารนิติสังคมศาสตร์*, 8(1), 148–167.

สงกรานต์ รัตน์พลที. (2560). *ผลกระทบจากการรัฐประหารปี พ.ศ. 2557 ต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่มดาวดิน* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลา และ 6 ตุลา.* 6 ตุลารำลึก.

สรพงษ์ เกิดแก้ว และวัลลภ รัฐฉัตรานนท์. (2558). ทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนศรีประจันต์ "เมธีประมุข" จังหวัดสุพรรณบุรี. *วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 2(1), 111–124.

สิริวิทย์ สุขกันต์. (2550). *ขบวนการนักศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2511-2519: ภาพตัวแทนที่ปรากฏในนวนิยายไทย* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2564). *เมื่ออรุณจะรุ่งฟ้า ขบวนการนักศึกษาไทย พ.ศ. 2513-2519.* Illuminations Editions.

สุรชาติ บำรุงสุข. (2564). *จากจุฬาฯ สู่บางขวาง: บันทึกเดือนตุลาฯ.* สำนักนิสิตสามย่าน.

ไสว จันทรุจิรากร. (2532). *การเรียนรู้ทางการเมืองในแนวทางประชาธิปไตยของนักเรียนนายร้อยทหารบก* [วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต]. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ. (2565). *รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่อง "ให้มันจบที่รุ่นเรา": ขบวนการเยาวชนไทยในบริบทสังคมและการเมืองร่วมสมัย.* สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.).

อัมฤตา สารธิวงค์. (2552). *การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่หลังการรัฐประหาร วันที่ 19 กันยายน 2549 ถึง พ.ศ. 2551* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อารีเพ็ญ อุตรสินธุ์. (2558). *กลุ่มสลาตัน กลางกระแสประชาธิปไตยเบ่งบาน: ขบวนการนักศึกษามลายูปาตานี พ.ศ. 2515-2520.* มูลนิธิเพื่อการศึกษาพัฒนาเด็กและเยาวชน.

อิทธิพล โคตะมี. (2560). *ปฏิบัติการภาษาและการสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองไทย พ.ศ. 2549-2557* [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Anamwathana, P. (2025a, February 27). *Thai university students' civic engagement on campuses.* Fulcrum. https://fulcrum.sg/thai-university-students-civic-engagement-on-campuses/

Anamwathana, P. (2025b, February 20). *Thai undergraduates' voting behaviour in provincial and national elections.* Fulcrum. https://fulcrum.sg/thai-undergraduates-voting-behaviour-in-provincial-and-national-elections/

Chachavalpongpun, P. (2025). Dissent from a distance: Rising political activism of young Thai diasporas. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 0(0), 1–25.

Chinudomsub, P. (2017). *A study of the role of universities in shaping perceptions of class in Thailand* [Doctoral dissertation, University of Canterbury].

Darling, F. C. (1974). Student protest and political change in Thailand. *Pacific Affairs*, 47(1), 5–19.

Kongkirati, P., & Kanchoochat, V. (2018). The Prayuth regime: Embedded military and hierarchical capitalism in Thailand. *TRaNS: Trans-Regional and -National Studies of Southeast Asia*, 6(2), 279–305.

Lertchoosakul, K. (2022). *The rise and dynamics of the 2020 youth movement in Thailand.* Heinrich-Böll-Stiftung.

McCargo, D. (2021). Disruptors' dilemma? Thailand's 2020 Gen Z protests. *Critical Asian Studies*, 53(2), 175–191.

Phattharathanasut, T. (2024). From bad student to transnational activist: Netiwit Chotiphatphaisal and transnational activism in Northeast and Southeast Asia. *TRaNS: Trans-Regional and -National Studies of Southeast Asia*, 12(2), 129–144.

Sombatpoonsiri, J., Williams, S. T., & Ruijgrok, K. (2026). Ramping up control: How judicial harassment and online smear campaigns work in tandem to limit dissent in Thailand. *Democratization, 33*(1), 109–136. https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2461478

Sinpeng, A. (2021a). *Opposing democracy in the digital age: The yellow shirts in Thailand.* University of Michigan Press.

Sinpeng, A. (2021b). Hashtag activism: Social media and the #FreeYouth protests in Thailand. *Critical Asian Studies*, 53(2), 192–205.

Zimmerman, R. F. (1974). Student "revolution" in Thailand: The end of the Thai bureaucratic polity? *Asian Survey*, 14(6), 509–529.